

אהוד בן עזר דאוד אבו-יוסף

* * *

”התלם הראשון”

עם המהדורה המחודשת [1988]

תולדותיה של פתח-תקוה שזורות בתולדות המשפחות ההונגריות שטמפפר, גוטמן, ראב, רגנר וכ”ץ, שעלו בשנות השבעים של המאה הי”ט והיו הקבוצה המובילה והעיקרית בקרב מייסדיה, בצרפן יחדיו את חכמת ההנהגה, את ההון הדרוש לקניית האדמה ואת הידע החקלאי לעיבודה. בן עשרים היה יהודה ראב (בן-עזר) כאשר עלה עם אביו, ר’ אליעזר, על אדמת פתח-תקוה. ספר זכרונותיו ”התלם הראשון”, שנרשם בידי בנו בנימין ומוגש כאן במהדורה חדשה, מגולל יריעת-חיים תוססת וציורית – עדות חיה לתולדות ההתיישבות בארץ-ישראל. יהודה ראב, שחרש את התלם הראשון באדמת המושבה בחשוון תרל”ט, זכה לחזות באחרית ימיו, והוא כבן תשעים, בהקמת מדינת ישראל, ורק אז השיב את נפשו לבוראו.

מבואו של הביבליוגרף וההיסטוריון ג’ קרסל, ”יהודה ראב וזכרונותיו”, ליווה את המהדורה הראשונה של הספר, ומקומו לא נפקד גם כאן. למהדורה החדשה נוסף מחקר המקיף של הסופר אהוד בן עזר, נכדו של יהודה ראב, על תולדות ר’ אליעזר ראב ובנו יהודה, על עלייתם ארצה בשנת 1875 וכל ראשיתה של פתח-תקוה. המחקר מיוסד, בין השאר, על כתב-יד בארכיון המשפחה ”ספר החשבונות והזכרון” לר’ אליעזר ראב מן השנים 1867–1876, והוא מעמיד באור חדש-ישן קביעות היסטוריות אחדות שליוו את היישוב הישן, את העלייה הראשונה ואת תהליך ייסודה של פתח-תקוה, שהיה קשור קשר מורכב בשניהם כאחד.

”התלם הראשון” הוא עדות היסטורית וסיפור-חיים מרתק, רווי עלילות ותיאורי הווי מתולדותיה של פתח-תקוה, מקור מרכזי לידיעותינו על קורותיה של ”אם-המושבות” ונדבך חשוב בספרות התיעודית המתארת את ראשית ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל. חשוון תשמ”ח

הספריה הציונית

* * *

יהודה ראב (בן עזר)

דאוד אבו יוסף – שומר עברי פלאי

מתוך ”התלם הראשון” 1956, 1988

באחד מימי סוף החורף התרל”ט (1879), למחרת ליל שמירה קר וקשה, הרגשתי את עצמי עייף וקודח במקצת. היה זה יום שמש רך ונעים. ישבתי ליד קיר אחד הבתים שהלכנו ונבנו ואתחמם.

מעבר הכפר הערבי פג’ה הלך וקרב בכוון אלי רוכב בידואי. הוא היה רכוב על סוסה לבנה שלא ראיתי עדיין כמוה לגודל. חזה רחב, רגליה ארוכות, וגופה ארוך ורזה. לא היה בה מן החן הרגיל, המקובל לגבי סוסי ערב האצילים. רק ראשה היה קטן וחינני, אזניה זקופות, ועיניה גדולות וחכמות. הפרש לא היה גבה-קומה, רגליו בתוך הרכובות הגיעו רק עד חצי בטן הסוסה, אולם כתפיו היו רחבות להפליא. בימינו החזיק רומח, ועל ירכו משמאל היתה תלויה חרב ענקית. פניו היו מכוערים, אפו גדול ומכוסה בחטטים של מחלת אבעבועות ישנה. עיניו היו גדולות, שחורות, ובעורות במבט גלוי נכחן. הוא נגש אלי, מדד אותי במבטו החרף, והפטיר בקור רוח ובדיאלקט

ערבי זר. "נהארך סעיד". "סעיד ומברך" ענית, והוספתי כנהוג "תפדל" ! הוא הודה לי בריטון ופנה לדרכו הלאה. הצצתי בו יפה יפה; בודאי איזו "צפור" חשודה שיש לשים עליה עין ולזכרה יפה.

למחרת בבוקר בחזרי רכוב על סוסי משמירתי הלילית, פגשתיו בשניה. שוב רכב לעבר המושבה. הפעם ברכני ביתר ידידות וגם נענה להזמנתי להתארח אצלי. התחלתי שוב בוחן אותו בעיני, בקשתי לעמוד על טיבו. פתאום קרא הזר: "אנא ישראל", ולמרבה השתוממותי הוסיף: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", בנשאו את עיניו למרום.

זה היה הברואי היהודי דאוד אבו-יוסף, מסביבות בגדד. ראוי הוא האלמוני הזה שאציב לו זכרון בזה, כי מכל האנשים שהכירוהו נשארתי כיום לבדי בחיים.

נכנסנו האוהלה, והוא הסיר מעליו את העקאל והכפיה וראשו נשאר חבוש רק בטקיה. מעל לעיניו הפראיות התנשא מצח גבוה ולבן, כשל יהודי למדן. כבן חמישים היה אז. על ספל קפה שחור ספר לי את קורותיו:

בבגדד מצויות משפחות יהודים העוסקות במסחר צמר וחלב עם בדואי המדבר. במשך 8-9 חדשים בשנה גרות משפחות אלו בין הברואים במדבר. הוא, אבו-יוסף, היה בן לאחת המשפחות האלה, אלא שהיה מרחיק יותר מכולן ללב המדבר ויהי בו כבן-בית. פעם אחת נלווה אל שיירה של מלומדים אנגליים שנסעו לחקור את מדבר ערב, ולחפש את יהודי חיבר. אז עבר עמהם את נגד, חצר-מות ושאר מקומות מלאי תעלומה אפילו כיום.

"ומה הביאך הלום?" שאלתי. הוא סיפר: באחד הלילות נגנבה ממנו סוסתו היקרה. הוא לא נח ולא שקט והלך בעקבותיה לחפשה. כך הגיע עד דמשק העיר ובה מצא את אבדתו. כיוון שהיה בדמשק החליט לעלות לירושלים עיר הקודש. בדרכו חזרה לביתו התארח ללון בפג'ה, בבית השייך של הכפר. בהוודע לשייך כי אורחו יהודי הנהו, ספר לו כי מהלך רגעים מספר מפג'ה ישנו כפר של יהודים. החליט אבו-יוסף ללכת לראותם. אולם – בבואו אל המושבה, וזו היתה פגישתנו המוזרה ביום הקודם לא ראה יהודים כי אם פראנג'¹, ויחשוב כי טעה השייך. בלוננו בלילה השני בפג'ה ספר לשייך את דבר פגישתו אתי, אז הבטיחו השייך באללה ובנביאו כי הפראנג' האלה יהודים הם. כיוון שכך – בא אבו-יוסף היום שנית, כדי להתוודע אל אחיו.

לאחר ששהה אצלנו ימים מספר והתרגל אל היהודים המשונים האלה, הציע לפנינו שנשאירו במושבה בתור שומר למשך שנה אחת. קבלנו את הצעתו ברצון; באותם הימים היינו עדיין טירונים בהלכות ישמעאל.

אבו-יוסף הקים לו סוכת מחצלות והוציא את מטלטליו מן השקיים: רבאבה (כנור ערבי פרימיטיבי), שקית התפילין, וספר שירים כתוב ערבית וגם עברית באותיות משונות. מיד החל בעבודתו יחד עמי ועם יעקב מימון, ונעשה מורי ורבי בהלכות-שמירה ויחסי-שכנות.

עוד בלילה הראשון לשמירה הורני תכסיס זה: להעלות מדורה בשדה ולהניח על ידה את השקיים והמטלטלין, אבל – לשבת הרחק מן המדורה, בחושך ובקור. אכן, לא פעם קרה שכדורי יריות היו מועפים מרחוק ישר אל המדורה. הוא הוא שלימדני להבין את דרכי הערבים שהיו פראים למחצה. (היה מעשה וערביה אחת נכנסה לבית יהודי וראתה שעון-קיר עם מטוטלתו המתנדנדת, ומיד התעלפה מפחד השייטאן.)² ממנו למדתי כיצד לנהוג עם הערבים: בקשיות, בסיאסה,³ בערמה והסתר-פנים, ובהכנסת-אורחים נלבבת. מתח והרפה, כלשונם. וכל זה ממוזג בחן של רכיבת סוסים בנוסח ערב, גבורה שבהתפארות, ומעשי גבורה ממש שאינם נוחים דווקא להתפארות. ממנו למדתי מלחמה לחיים ולמוות, צרמוניות של שלומים וזבחים, וידיעת השפה הערבית על בוריה.

היה לו לאבו יוסף קודקס מקודש של חוקים ומנהגים: בנשק אש לא השתמש מעודו; לדעתו היתה זו חרפה להשתמש בנשק אשר אפילו אשה יכולה להרוג בו את הגבור שבגבורים. הוא

1 אירופים.

2 השטן.

3 דיפלומטיה.

הסתפק ברמחו ובחרבו, חרב דמשק (ג'והר), עתיקה מימי הבינים, שקבלה בירושה מדורי דורות. עובי להבה היה אצבע, ובקושי יכולתי להניפה. אולם אבו-יוסף היה משחק בה במהירות הבזק ומראה בה נפלאות.

סוסתו, בעת שהיתה בנכר, התעברה וזמן קצר לאחר בואו לפ"ת המליטה סייח, מיד כרה אבו-יוסף בור עמוק, תפס את סייח החמוד והביאו אל שפת הבור ובתנופה אחת בתק אותו בחרבו, מבלי לעפעף עין, ויקברהו משלווה גמורה. כששאלתיו לפשר המעשה, ענה "ממזר לא יטמא את עטיני סוסתי"! את סוסתו היה מאכיל רק פעם אחת ליום, שעורה נקיה בלבד, וכך גם שתתה רק פעם אחד ביום. לכן היתה כולה עור ועצמות אבל גרמית וזריזה ממש כאדוניה.

לפעמים היתה נחה רוח השירה על אבו-יוסף. אז היה מוציא את הרבאבה, פותח במלודקלמציה על אודות הגבורים הקדומים של ערב, ומלווה את עצמו בצלילים המונוטוניים והעגומים של המיתר היחיד אשר ברשותו. או שהיה שר פיוטים עבריים עתיקים באותו הנוסח. גם גבור וגם נעים זמירות היה דאוד אבו-יוסף.

לא ארכו הימים ושמו של אבו-יוסף התפרסם בסביבה. רבים היו השייכים שבאו לבקרנו, ורבים היו הבקורים שהחזרנו להם. באחד הימים חיתן שייך אבו-קישק את אחד מבניו, ואנו היינו מוזמנים לחתונה. אחרי שהגשנו את המתנות בשם המושבה, כנהוג, הושבנו באהל של השייך. מכל קצות הארץ באו קרואים מכובדים. כשהחלו ל"שחק" "פנטזיות" על סוסותיהם ולהתחרות במרוץ, נתבקש אבו-יוסף להשתתף גם הוא בתחרויות, אבל סרב לחלוטין, כי בטוח הוא ששיג את כל הפרשים המפורסמים. רק ל"מידאן" הסכים לצאת ול"שחק" קצת, אבל יחיד. אז הראה את כוחו: היה זורק את הרומח קדימה ומזנק אחריו על סוסתו ותופשו, או שהיה מבתק בדהירתו אבטיח גדול שהונח על הארץ, ברחבו, מבלי שיתפרדו שני בתרי האבטיח. האורחים עמדו המומים למראה נפלאותיו, ואולם למרום התלהבותם הגיעו אחרי-כך, כאשר אבו-יוסף חזר האוהלה ופתח את פיו בשיר. שעות רצופות שר לפנייהם בקולו הערב, וכל הקרואים התמוגגו ממתיקות. קריאות אח-אח נפלטו מגרונותיהם ודמעות עמדו בעיניהם. למחרת היום נסע השייך עם אבו-יוסף ליפו, ושם הלביש אותו ואת סוסתו יקרות; צמר, משי, נחושת וכסף. כשנים-עשר נפוליונים זהב הוציא עליו.

אולם לא רק בחגיגות התפרסם אבו-יוסף; גבורתו, אומץ לבו וזריזותו היו כשל שד. תמיד היה מפתיע את אויביו בתכסיסיו. פעם הסתבך בתגרה, כשהוא יחידי, עם להקת רוכבים מבני שבט ג'ראמנה, ובראשם השייך שלהם. במהירות הבזק התפרץ ביניהם, חטף את השייך מעל סוסו, שם ערפו על ברכיו לפניו על סוסתו, הוציא מאכלת מאבנטו ויניחנה על צואר השייך. – מי מכם – קרא – שינסה רק לזוז ממקומו, דם השייך על ראשו יחול! הם נשאר נדהמים ובו ברגע התנפל שוב עליהם כשהוא פועל בידו האחת ופזרם לכל רוח. את השייך שלח אחר כך אליהם, שלם ובריא.

יום אחד רכבנו שנינו לפנות בוקר לאורך ואדי אבו-ליג'ה, והנה מ"גבעת העדשים" (בית הקברות כיום) ירדה לקראתנו קבוצה בת חמשה רוכבים בדואים שפתחו מיד ביריות עלינו. "שכב מיד ארצה, שים את עצמך כמת, ואל תעזו לירות אף כדור! צעק אבו-יוסף. מיד עשיתי כדבריו וגם הוא גהר ארצה כמוני, אבל את חרבו הסתיר מתחתיו. סוסינו ברחו. כאשר התקרבו המתנפלים אלינו כדי מטרים אחדים, קפץ אבו-יוסף ממקומו, ובטרם הספיקו הללו להניע יד או רגל, כבר פגע בהם. במשך שניות מספר פצע את כל החמשה. זה בכתפו, זה ברגלו וזה בזרועו. אבו-יוסף נזהר היה תמיד מלפצוע פצעי-מות, והניח למתנפלים לברוח לנפשם. "ככה יותר טוב", אמר לי, "למה לנו עסקי גאולת-דם ונקמות? מוטב שיברחו ויוכלו לספר למכריהם ולבניהם אחריהם מי הוא אבו-יוסף!" בנחת ניגב את חרבו בעשב, והחזירה לנדנה. סוסתו חכתה לו במרחק-מה וסוסתי על ידה. עלינו ורכבנו לדרכנו כשהוא מנחם אותי על שהשאיירני "מחוסר עבודה".

לפעמים היה חומד לו סתם שעשועי-ציד. בערב פסח הראשון כשבאו משפחותינו לחוג את חג הפסח בפ"ת, היו דרושות לנשים מניפות, כדי ללבות את האש בתנורי החמר. מיד דהר אבו-יוסף לבצה של פ"ת, שבה חנו להקות של חסידות, בדרכן לאירופה. הוא התקרב בלאט עד כדי מרחק של 40–50 מטר מהן, ובידו רק מקל. דרבן את סוסתו ויעט אליהן. החסידות שדרכן לנתר צעדים מספר לפני המריאן, לא הספיקו להתרומם כדי שני מטר מה האדמה ואבו-יוסף כבר הוריד שלוש מהן בתנופות אחדות במקלו. את נוצותיהן הגיש שי לנשים.

ביחוד היה אוהב להתגרות בחזירי-הבר שהיו באים בלילות מן הבצה ונוברים והופכים בשדותינו. באחד הימים רדף אחרי חזיר-בר זכר עד הבצה. הוא הטיל את רמחו בחזיר, וזה נתקע בין כתפיו וישבר. החזיר הפצוע הפך מיד מנתקף לתוקף. אבו-יוסף היה בסכנה גדולה, כי החזיר נגש עד הסוסה וניסה לתקוע את ניביו בבטנה. אבל זו היתה מתרוממת על רגליה האחוריות ונגיחות החזיר הוטלו לאויר. אני שנלוויתי אל אבו-יוסף הוצאתי מיד את אקדחי ואכוונו אל החזיר, אבל אבו-יוסף צעק: אל תירה! לאחר תמרוני-קפיצה אחדים של אבו-יוסף היה החזיר מימינו, ואז – בתנופה אחת בחרבו ביתק אותו מקצה חוטמו עד לבין כתפיו.

אבו-יוסף שהיה גבור, ידע לנקוט לפעמים גם בכלל הערבי: אלשראד תלתיך איל מראג'יל (הבריחה – שני-שלישי הגברות). לבצה, שהיתה שייכת לממשלה התורכית, היו נשלחים באביב סוסי-הצבא למרעה. וקציץ עם כמה חיילים היו שומרים עליהם. באחד הימים החלו לרעות את סוסייהם על גבול שדותינו. קמה מריבה בינו ובין הקציץ, ואבו-יוסף לא שלט ברוחו וסטר להלה על לחיו. מיד צווה הקציץ לחיליו לתפשו. הפעם ראה אבו-יוסף טוב לפניו לברוח. הוא לא אהב "עסקים" עם אנשי ממשלה. ברח, והחיילים אחריו. במשך רגעים מספר הגיע לוואדי אבו-ליג'ה, עברו בקפיצה על גבי סוסתו ונשאר עומד מהעבר השני, כשהוא מזמין אליו בחיוך את החיילים. ככה היה חי ופעל בימינו דאוד אבו-יוסף במשך שנה אחת. ואז החליט לחזור לביתו. הוא נפרד מעלינו בדמעות, עלה על סוסתו וירכב בדרכו צפונה ויעלם. מאז לא נודע מאומה על אודותיו. כאשר בא כן הלך השומר העברי הפלאי, אחד משלושת השומרים העברים הראשונים והארי שבחבורה.

* * *

יהודה ראב

אבו יוסף

4 דפים של עדות יהודה ראב שמצא דקל כץ בארכיונו של דוד תדהר, ונשלחו לפיענוח לאהוד בן עזר בפברואר 2024].

גילן כשבא לפ"ת היה בין 45-40.

תוארו רחב כתפיים מאוד כמעט רבוע אך לא שמן. פניו וגופו מלאים פצעי חרב.

שמו דהוד אבו יוסף.

היה יחידי, בלי משפחה כאן, משפחתו נשארה בסביבות בגדד.

בפתח תקוה היה למעלה משנה אך לא יותר, אח"כ עבר להיות גובה בשם "תחסיל דאר" בממשלה בשכם, ואח"כ נעלם ושב לבגדד.

היה משורר "שער" ומנגן על רַפְפָּה שירי גיבורים ושירי אהבה והיה כתב שירים בערבית בכתב רש"י.

[בחתונה אחת אצל שייך אבוקישק שר לפני הקרואים שירי גיבורים והלכישו אותו הָדָם משי

כאות הוקרה],

בבגדד היו בני משפחתו כמה עשרות אוהלים שהיו להם שותפות עם שבטי בדואים נאות

מדבר ותמרים, וחקלאות.

ספר שפעם בא אליהם אנגלי אחד עם מכתב המלצה מהנולי ואסף אתו כמה גבורי חייל והוא היה אחד מהם והסתובב במדבר ערב לחפש את "יהוד חבר" נסעו בשיירה של מאה גמלים וחפשו בערך כחמשה חדשים ומצאו רק שבט אחד שהשכנים קראו להם יהוד חבר, אך אנשי השבט לא הודו שהם יהודים.

קפץ עם סוסתו מצד הוּדִי אבוליג'ה מלמעלה למטה, בגבה 3 מטר.

נשק, נשקו היו חרב וחנית בלבד כי הוא גינה את השימוש בנשק חם והיה אומר שאשה יכולה להרוג את הגבור הגדול ביותר, לכן בני חיל אמתיים אין להם להשתמש בהם, וזה מוריד את ערך הגבורה.

חרבו היתה כבדה מאד, ואף בן אדם לא יכול היה לנופף אותה, היה מעמיד בשורה ששה אבטיחים ובמכה אחת עבר את כולם אבל האבטיחים נשאר כשלמים והחתוך לא נפל מהם (מעצמת המכה),

היה נותן לכל מי שרוצה להניף מטפחת באויר והיה מכה בה בחרבו וחוטכה לשנים, פעם הופיע חזיר בר גדול הוא רדף אחריו על סוסתו וכשהדביקו נתן לו מכה אחת בחרבו בראשו וחלק את הראש ואת הצואר של החזיר לשנים עד בין כתפיו,

חניתו היה רודף על סוסתו אחרי אילות וכשהתקרב אליהן היה זורק את החנית וקולע באילה, עפ"ר היה קודם מסבב אותן לתוך שדה עם עשב או תבואה גבוהה, אז האילה אינה יכולה לרוץ ישר כי אם בקפיצות, זה היה מאפשר לסוסתו להדביק אותן.

צייד החסידה בערב פסח בפתח-תקוה חסר היה לגב' גוטמן ז"ל מניפה חדשה לכירים של פסח, יצא לשדה והתקרב לאט ברכיבה על סוסתו אל החסידות שמלאו את השדות, וכשראה את החסידות רוצות להתרומם דפק בסוסתו ולפני שהספיקה החסידה להתרומם דפק לה במקל פשוט על כנפיה והורידה, והביא לגב' גוטמן מכנפי החסידה מניפה חדשה לפסח.

הגרמלה [כנראה הג'ראמנה] רגילים היו לרעות את עדריהם חפשי, פעם תפס אותם בתוך התבואות והכה את הרועים מכות נאמנות ולגדול שבהם נתן מכה בצד השטוח של חרבו ושבר לו את ידו,

"אחסן אל עלי" שייך הגרמלה שהיה שודד מפורסם רצה להתנקם בו, והכין לו מארב ושלח לפנייהם את העדר לתוך התבואות. אבו יוסף שוב רץ לקראתם ברכיבה על סוסתו והנה הופיעו מכל הצדדים אנשי המארב ובנבוטים התחילו להצר לו, מפני שהשיך צוה אותם לתת לו רק מכות כפי שמכים "רועה" ולא לגבור (קטלית רעה). הוא קפץ מסוסתו ורץ לתוך האוהלים, ע"י האוהלים פגש כבר את אחסן אבו עלי על סוסתו רץ על מקום המארב אבו יוסף קרא אותך אני מחפש, אבו עלי תפש ה"תבנג'י" שלו ורצה לירות בו אך בו ברגע קבל מכת חרב על ידו והטבנג'י נפל, הוא הדביקו והוריד אותו מסוסתו ושם אותו לפניו ככבש, נסע לו לאט לאט בין האוהלים (והביאו לאוהל השומרים של פ"ת), ואמר מי שיזרוק אבן אזי יפול ראש השיך שלהם על הארץ.

דאוד אבו יוסף, 1879; צייר יהודה ראב מן הזיכרון בשנת 1944.
יהודה ראב נתן את הציור ליצחק רוקח, שלאחר שנים מסר אותו ל"יד לבנים" בפתח-תקווה.
הציור המקורי אבד שם ונותר רק הצילום שלו, ששלח בשעתו ברוך אורן לאהוד בן עזר.

*

אהוד בן עזר: בערך שכתב דוד תדהר ב"אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו" על דאוד אבו יוסף יש גם פרטים רבים שאינם בדפים שהעביר לו יהודה ראב אלא הם מצויים בפרק "שומר עברי פלאי" בספר זיכרונותיו של יהודה ראב "התלם הראשון" והם פורסמו עוד קודם לכן בספר היובל של פתח תקווה משנת תרפ"ט [1929] בפרק נרחב, עמודים ק"נ-קנ"ב, הפותח במילים: "שמו של הברדי היהודי ממדבר ערב דאוד אבו-יוסף, מוכתר המון סיפורים ואגדות על אומץ רוחו וגבורתו לא רק בקרב יהודי הארץ אלא גם הרחק מעבר לגבולות יהודה. הראשון לשומרי המושבה, יהודה ראב, מספר על אבו-יוסף כדברים האלה: " [וכאן בא בספר היובל כל המשכו של הפרק מפי יהודה ראב והוא בעיקרו הדברים שלימים באו בפרק עליו ב"התלם הראשון"].

דקל כץ: תדהר לא לקח את כל הפרטים שסבך ציין, אבל הוא הכניס לא מעט מהם. לא ברור לי למה החליט לציין שנת לידה מדויקת כשזו לא בנמצא באף אחד ממקורותיו. מצרף את הטקסט המלא שלו.

וזו הערך אצל תדהר:

דאוד (דוד) אבו יוסף

נולד בכפר-אהלים במחוז בגדאד, בשנת תקצ"ז (1837), בשבט בידואי יהודי משרידי צאצאיהם של היהודים תושבי בבל בתקופת התלמוד, שחיו יחד עם בידואים מושלמים בנאות מדבר ועסקו בגידול מקנה ותמרים ותבואות. גדל במחנה בית-אביו והתחנך לאורח-החיים של שוכני-מדבר ולנאמנות ליהדות ולתקות עם ישראל לגאולה ולשיבת ציון, וגם לקרוא ולכתוב לימדוהו מילדותו.

פעם בא אליהם חוקר אנגלי בהמלצה מאת הוואלי המושל בבגדאד ולקח אותו לתוך שיירה של בידואים בני-חיל, שיצא בראשה למדבר ערב לחפש את השבט "יהוד אל-חיבר", אותו שבט יהודי מופלא של בידואים, שבעולם התהלכו שמועות רבות על קיומו ושימש גרעין לאגדות על "עשרת השבטים" החיים במדבר בעצמאות. כחמשה חדשים שוטטו במדבר עד שמצאו שבט בידואי, הנקרא כפי שכניו בשם "יהוד אלחיבר", אך אנשי השבט לא הודו שהם יהודים, וכני השיירה חזרו איש למקומו.

פעם נגנבה סוסתו האצילה, ובלכתו בעקבותיה הגיע עד דמשק ושם מצא אותה והוציאה מידי הגנב. בהיותו בדמשק אמר לבקר את ירושלים עיר הקודש. בדרך נדודיו הגיע לכפר פג'ה בשרון וכאן שמע מפי השייך, שלן בביתו, כי בקרבת מקום, על אדמת "מלבס", הוקם זה עתה ישוב של יהודים שבאו מארצות רחוקות. ברכבו שמה ראה בני-אדם לבושים "מלבוש נכרי", כמו ה"פראנגים" המזדמנים לפעמים לבגדאד. הפנה את סוסתו וחזר אל השייך מאוכזב ומתרעם על שזה מהתל בו. כשאישר לו השייך בשבועה, כי יהודים הם אלה, רכב שמה שנית, נגש אל יהודה ראב, שעוד אתמול בביקורו הראשון ראה אותו שומר על הגורן לפנות ערב, ואמר לו: "אנא ישראל", "אנא יהוד", וליתר תוקף אמר לו גם את הפסוק "שמע ישראל".

היהודים, ראשוני המתישבים בפתח-תקוה, קיבלוהו באהבה וכשסיפרו לו על תלאותיהם בשל ההתקפות ונסיונות-השוד של בידואי הסביבה הציע להשאיר אתם שנה אחת כשומר. הצטיין באומץ ובגבורה ובזריזות להפליא. קצר קומה ורזה, רחב-כתפים מאד, כמעט רבוע, פניו וגופו מלאים צלקות של פצעי-חרב, אותות של קרבות בעבר. כזה היה מראהו. בנשק חם לא השתמש, כי לדבריו הרי נשק כזה, שאפילו אשה יכולה להרוג בו, אינו נאה לגבור אמת. רק חרב וחנית היו כלי-זינו, חרב כבדה, שאחרים לא יכלו לנופפה, והוא היה מבצע בה מעשי ראוה מפליאים. בתנופה אחת חתך ששה אבטיחים מוצבים בשורה וחלקיהם נשארו כל אחד על מקומו. מטפחת מועפת באויר היה חותך לשנים במכת-חרב אחת. פעם שיסף בחרבו חזיר-בר בבצה ובתנופה אחת בקע את ראשו וצוארו עד לבין כתפיו. בהטלת חניתו היה קולע באיילות וצד אותן ובתנופת-מקל מהירה כבזק הפיל פעם כנף מעל חסידה חיה בשדה והמציא גברת גוטמן מטאטא-כנף חדש לפסח.

ביחוד היו לו התנגשויות עם בידואי ערב-ג'רמלה, שהעלו את עדריהם על שדות היהודים. פעם הכה בצד השטוח של חרבו על הגדול שברועים ושבר לו את ידו. אחסן אל עלי, שייך הג'רמלה ושוודד מפורסם אמר להתנקם בו, שם לו מארב של בני שבטו וצוה עליהם שיכוהו רק במקלות ולא ילחמו בו בנשק ברזל, לבל ינתן לו הכבוד המגיע לגבור. הם הקיפוהו והחלו מציקים לו במקלות. קפץ על סוסתו לבין האהלים, חטף את ראש השבט מעל סוסו והחזיק בו כבן-ערוכה, לבל יפגעו בו האחרים, וכך. הביאו אתו כהביא כבש עקוד עד לאוהל השומרים של פתח-תקוה. גם בשירה (שירי גבורה ואהבה) ובנגינה בכליזמר פרימיטיביים בנוסח הבידואים הצטיין, ואף חיבר לעצמו שירים בערבית בכתב עברי-מזרחי. בחתונת בתו של השייך עומר אבו-קישק מוגג כל-כך בשיריו את לבות קהל החוגגים, עד שלמחרת לקחו השייך עמו ליפו וקנה לו במתנה תלבושת בידואית הדורה שעלתה בעשרה נפוליונים זהב.

אחרי תום שרותו בשמירה בפתח-תקוה עבד זמן מועט כגובה בשרות הממשלה למחוז שכס, ואחר כך חזר אל שבטו במדבר עיראק ומאז נעלמו עקבותיו. (נ.ב. הפרטים נמסרו מפי מר יהודה בן-עזר ראב).

*

שלום,

אני תלמיד מוסמך לתואר שני בהיסטוריה באוניברסיטה העברית, ואני מנסה למצוא מידע על דאוד אבו יוסף. ראיתי שפרסמת ב"חדשות בן עזר" לפני כמה שנים תקציר של תולדותיו, שכלל שיר על "מפלצת הירקון". רציתי לשאול – מה המקור של השיר? האם יש לך מקורות נוספים עליו? בינתיים עברתי על האוטוביוגרפיה של סבך, יהודה ראב, וכן על "חולמים ונלחמים", ספר היובל לפתח תקווה וגרסא נוספת של הסיפור שכתב משה סמילנסקי, אך נראה שלהוציא יהודה ראב כולם טועים לחשוב שהוא היה בדואי.

אוסף שמצאתי בארכיונו של דוד תדהר תקציר קורותיו בכתב ידו של סבך (מצרף אותו כאן כי אני מאמין שתתעניין). בנוסף, אני חושד שמצאתי את החוקר האנגלי אליו הוא התלווה – אדם שהיה כמה שנים במדבריות ערב ואכן חיפש אחר יהודי חייבר, צ'ארלס דוטי –

<https://archive.org/details/travelsinarabiad01doug> (Doughty)

תודה,

דקל כץ

15.2.24

שלום,

ראשית – תודה רבה על כל המסמכים ששלחת. מאמין שיעזרו לי בארגון המידע. אני שמח מאוד על העניין שמצאת בכתב היד. אני מאמין שאין כל בעייה שתפרסם אותו בכתב העת שלך. בינתיים היחידים שנחשפו אליו הם אני, כמה עובדים בספרייה וחוקרת אשר כתבה על אבו יוסף ושלחתי לה אותו גם בהנחה שתתעניין בממצא החדש. אני מניח שאתה מכיר את האנציקלופדיה של תדהר והסיפור מאחוריה באופן כללי, אבל מוטב שאספק הסבר מעט יותר מפורט למקום הימצאות המכתב:

כשארכיון דוד תדהר הגיע לספרייה הלאומית, הוא כלל גם כמה וכמה מגירות ברזל בהם היו במעטפות המקורות בו השתמש תדהר לאנציקלופדיה, מסודרות לפי שמות האישים בצורה אלפביתית. המעטפות לא קוטלגו למשך שנים ופשוט נשמרו במחלקת הארכיונים ושימשו בעיקר את המקטלגים, אבל תוך כדי המעבר לבניין החדש התברר שלא ניתן לשמור את המגירות בצורתן והחל הליך הקטלוג של המעטפות שהיו בהם. קטלוג זה עדיין מתמשך, אבל אני גם עובד בארכיונים ולכן יכולתי להסתכל על הנמצא במעטפתו של דאוד כשגיליתי שתדהר כתב עליו. זה המקור היחיד שהיה במעטפה, לצד דף מתוך ספר היובל של פתח תקווה. תדהר עצמו אסף לרוב את החומרים לפי עניינו שלו בדמויות או לפי המידע שנשלח אליו מהאישים עצמם על פי שאלון מוגדר. אנחש שזה לא המכתב היחיד של סבך בארכיון על חלק מהאישים הללו, אבל כדאי לבדוק זאת אחרי שהקטלוג יסתיים והרשומות יעלו לאתר הספרייה.

לגבי הספר באנגלית – שם החוקר המלא באנגלית הוא Charles Montagu Doughty. זה דף הויקיפדיה שלו למידע כללי:

https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Montagu_Doughty

הספר בו הוא סיפר על מסעו בחצי האי ערב נקרא Travels in Arabia Deserta שיצא ב-1888 אבל מתאר מסעות מחורף 1876 עד סתיו 1878. הדף ששלחתי לך עם תוכן הספר הוא מארכיון האינטרנט, אבל אם תרצה לעיין בעותק פיזי – נראה שישנם כמה עותקים של ההוצאות השונות של הספר בספרייה הלאומית. מצרף כאן קישור להוצאה עדכנית יחסית, מ-1989, אך ישנן בספרייה גם הוצאות מוקדמות יותר:

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990040494650205171/NLI

לא מצאתי בספר דמות התואמת את דאוד אבו יוסף, אבל תיאור המשלחת נראה לי דומה מדי: בחור אנגלי, בעל קשרים עם הואלי, הנוסע ואף מגיע לאזור חייבר בין השאר כדי למצוא את ההיסטוריה היהודית של תושבי המקום. אני עדיין צריך לבדוק את היומנים שלו שבידי החברה הגיאולוגית המלכותית – הבנתי שהם העלו סריקה שלהם לרשת, אבל איני בטוח שיש לי גישה אליהם בלי מנוי שכלל לא בטוח שנמצא בידי האוניברסיטה.

אם יש דבר-מה נוסף שאוכל לסייע בו או ששכחתי לציין, אשמח לסייע.

תודה

דקל כץ

16.2.24

* * *

אהוד בן עזר

קטע המתאר את אבו-יוסף בספרי "פרשים על הירקון", 1989, סיפור חייו של סבי יהודה ראב בן עזר עם קצת תוספות מן הדמיון

בוקר אחד יצא אבו-יוסף כדרכו על סוסתו הגבוהה לסיור בשדות המושבה. ממולו הבחין בלהקת רוכבים מבני שבט ג'ראמנה ובראשם השיח' שלהם. חשבון ארוך היה למושבה עימם, לילות של שמירה קשה, חילופי-מהלומות כאשר העלו את עדריהם על שדותיה, ואובדן רכוש כאשר פרצו לגנוב בחצרות.

לאבו-יוסף לא היה ספק לגבי מטרת החבורה ומידת הידידות שהם עתידים לגלות כלפיו. הוא עשה הערכת-מצב מהירה. לבדו, אם יתנפלו עליו, אין לו סיכוי רב לעמוד כנגדם. אבל אבו-יוסף ניחן לא רק באומץ-לב ובזריזות כשד אלא ידע גם להפתיע את אויביו בתכסיסיו. במהירות הבזק התפרץ ביניהם, חטף את השיח' מעל סוסו, הניח את עורפו על ברכיו לפניו, כל זאת בעוד יושב על סוסתו הלבנה – שלף חרב, הידק אותה לצוואר השיח', והודיע לרוכבים המקיפים אותו:

"מי שרק ינסה לזוז מהמקום – דם השיח' על ראשו יחול!"

"יבורך היום שהיקרה אותך כל דרכי, אבו-יוסף!" נאק השיח'. "הלא אנשים אחים אנחנו, כל משפחות האדמה! רק לשם ידידות באנו לבקר את אחיך, הפראנג'ים!"

בני ערב ג'ראמנה נשאר נדהמים, ובטרם הספיקו להחליף ביניהם מבט ולהיוועץ מה לעשות – האם להתנפל על אבו-יוסף, או להעמיד-פנים ולהשתתף במשחק-הכזבים של השיח' – התנפל עליהם בו-ברגע אבו-יוסף שנית, כשהוא מכה בחרבו על ימין ועל שמאל, בידו האחת, ופיזר אותם לכל רוח.

לאחר שברחו, שיחרר את השיח', הניח לו לעלות על סוסתו, ופקד עליו לרכוב לפניו אל המושבה. משהגיעו לסוכתו, ירד אבו-יוסף ועל-פי כל גינוני הטקס הזמין את השיח' להתארח אצלו. לקול העלי הכותש את גרעיני הקפה הקלויים, במכתש, נתאספו ובאו גם יעקב מימון ויהודה והצטרפו, שלובי-רגליים, לישיבה על המחצלת. הם לא הבינו מה מטרת ביקורו של שיח' ערב ג'ראמנה, בבוקר, יחידי, על מחצלתו של אבו-יוסף.

ואולם אבו-יוסף לא הסגיר במילה את אשר קרה. להפך, הוא עשה כבוד גדול לשיח'. ישב לפניו, ניגן ברבאבה ודיקלם לו שיר (שחיברו בו-במקום) המספר על:

"עוֹלָת אֵל-עוֹנָה, מפלצת הירקון

עיניה נוצצות כפנסים ירוקים

ריחה כביצה סרוחה,

זנבה שחור ומעוקל כנחל אשר על שמו היא נקראת,

היא יוצאת בלילות ונושכת בצוואר אנשים תמימים,

התועים בשדות מלאבס,

כל נשיכה שלה – כנשיכת כלב שוטה, לא עלינו! –

גרועה מן הדָּבָע, הצבוע!

אבל הפראנג'ים הערומים הביאו עימם מעבר-לים

אבקת פְּפְרִית, גְּפְרִית, צהובה,

אם זורים אותה על זנבה של העוֹלָה, המפלצת

סר כוחה ממנה!"

"אח, אח..." נפלטו קריאות התפעלות מגרונו של שיח' ערב ג'ראמנה, כשהוא מחליק ידו בחיבה על צווארו העבה.

לאחר שנסתיימו הזימרה ושתיית הקפה, שילח אבו-יוסף את השיח' בריא ושלם, חזרה אל אנשיו, כשהוא פוקד על יהודה לכבדו בחרוט סוכר, מתנת ידידות של מלאבס לערב ג'ראמנה. רק לאחר שהתרחק השיח', גילה אבו-יוסף לשני חבריו-לשמירה, פרט לפרט, את קורות הבוקר.

אהוד: דמותו של דאוד אבו-יוסף המשתתף במשלחת לגילוי יהודי חייבר מככבת לא רק ב"פרשים על הירקון", 1989, אלא גם בספרי "בעקבות יהודי המדבר", 1983, המעניק עיבוד ספרותי לדמויות היסטוריות.

כל החומר הזה פורסם בגיליון 1926 של המכתב העיתי "חדשות בן עזר" מיום 19.2.2024.

31 / שם נתיב צדק

גילוי
כאשר אדם בוקר בין 40-45
מחשבות
חכם בהפיוט מילוד כמחט כבד
אין לו לשון, שבו וגופו מלומים פלגיו חכם
למו
צדק אלו ווס

היה וחיוצ'י, גלי מלפניה מן, מלפניה
נלמדה בספיקות צדק
מפומקל היה למלה מלנה זק
לזו ווע, אהרן זק
לפני גובה קלמ ומסול צדק
ממלה שלם
ואהרן נלמ ווע אהרן צדק
היה ממכר "לע" ומהלך קבנה

צדק מילוד
וקל מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד

לזו גמורים ולזו גמורים
וקל מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד
מילוד מילוד

ספר אפרים בן אנאני מורז ז"ל מנהג
 המלכה מהוילי ואסר את כנה
 אבני מיל זכור היה מורז ז"ל
 והסגרת ממנו ז"ל אפרים
 את "יבויז חבר" ^{שם} הלכה זו מנהג
 אחרים ומהלך שנת כהן ושלום
 ומלכותך עתה מורז אפרים קמו אפרים
 ענין חבר, יאק פניו הלכה זו פניו
 אפרים ופוזים

קס"ד ז"ל ממנו מורז פוזי אבולג'ה
 מלמדה אפרים, הנהגה זו מורז

קס"ה, עליו היו מכה וזניה בלחץ פי
 היו גינה את השלום בלחץ חם
 אפרים אפרים וכו' אפרים את הקור פוזי
 בלחץ, אפרים בני מיל אפרים אפרים
 אפרים אפרים, וזה מורז את אפרים אפרים

מקב"ל היתה בקצה מורז, ~~אפרים~~ אפרים אפרים
 אפרים אפרים אפרים אפרים, הנהגה זו
 אפרים אפרים אפרים אפרים אפרים
 אפרים אפרים אפרים אפרים אפרים
 אפרים אפרים אפרים אפרים אפרים

היה נמק אל מי אלוזה להחיות מטפח
 סיווי ויהיה אנה בה בחנה ומונה
 אטריס, פים, הופיע ^{בחינה} חזיר בר גדל
 הוא כדל אחיו אל סוסת וכלפזיקו נמ
 או אנה אחת בחנה סנאלו וחלק את פניאל
 ואת הצואר אל פחזוק אטריס דר בוף טפיו,

חנימה

היה כוזל אל סוסת אמכי אילוח
 וכלפזיקו איהן היה זוכק את פחיות
 וקאלד באיליה, עפכ היה קיזם
 אסבה אומת לחוק לצה זמ אלס או חבואס
 גמורה, את האייליה אונה וכליה לנול
 ולכ ט זמ בקפיוצות, צה היה מושלס
 לסוסת להצביק אומת,

ציוצ החסיוצ ^{בפססמק} בינה פסח גחסי היה לגה גוטמן זל
 מניפה מצלה אכיווס אל פסח,
 וצו אלצה ופחנה אלס מכנימה אל סוסת
 אל החסיוצו ליליו זמ פלצות, וכליהוס
 את פחסיוצות כולות להתואם צפק בסוסת
 ואפני לפספיקה החסיוצו להתואם צפק
 אל מתקל פלגט אל טפיה ופחיוצו,
 ופיו אל גילת ^{החסיוצו} מניפה מצלה אלס

התחלת

בגלותם היו אכזבים וחסרי
עניינם חסרי, פתח רבים ואלו

חמוק פתחאלות ופכה את בנוחם
מכור נאמנות ואצול שבעם נסת אכה

ככז הלכות אל חסות ולמה או סת וכו'
אחסת אל אלו" אמר הנחמה אפי' לכוז

מפורסם בכה אפתקת בו, אפנון או

מאכר ואלה אפניכם את היצד אסג פתחאלות
אקוונסל את כל אקוונסל ברכיכם אל סוסה

ופני פופים את הככזים פני פתחאלות ומנחמים

החפלו אפכ לו, מפני אפליק חכם אונת אמת

או כק חנות כפי למיט באצ"ה" ולא אגמר

(קטלית כצ"ה) היו קפד שפוטם וכל אסג פתחאלים

ע"י באלהיתר בעל בעל אמת אונת אל סוסה כל

אל מקום פתחאלות ^{אקוונסל} קבו אונת חני מנופל,

אקוונסל פתחאלות "אלו וכלה ליכנס בו אק בו

ככז קתא אבת חכה אל וכו' אפתיק' רפל, הלו

פצביקו ופוכיז אונת מסוסת ולם אונת אפניו ככז

נס או אט אט בון האוהלים (ופבויו אוהל הלטמים

אל פת) ואמ מי אצוק אבק אזי ופול ראל

השק אפני אל הילת.